

1901 ÅRS FÖRSVARSEREFORM

ETT 50-ÅRSMINNE

Av arkivarie NILS F. HOLM

I DESSA dagar ha femtio år förflutit, sedan 1901 års stora försvarsreform antogs av riksdagen. Efter ändlösa strider föll då ett avgörande, varigenom Carl XI:s ärevördiga indelningsverk fick vika för en modern värnpliktsorganisation och en ny epok inleddes i svensk försvarspolitik.

1800-talet hade i stort sett varit ett mörkt kapitel i försvarsfrågans historia, präglad av förfall och tillbakagång och av djupgående motsättningar, som hindrade ett nödvändigt reformarbete. Efter Napoleon-krigens våldsamma urladdning hade ju följt en relativt lång fredsperiod, som i Sverige gav näring åt tanken, att den skandinaviska halvön för alltid låg i lä för tidens stormar. Ju längre den europeiska freden varade, desto större blev den inbillade tryggheten och desto mera fick försvaret förfalla. Den indelta armén, som starkt reducerats genom Finlands förlust, stelnade i gamla former och försvagades genom vakanser, som ej kunde fyllas. Den genom 1812 års riksdagsbeslut tillskapade bevärningen med först tolv och sedermera trettio dagars övningstid innebar knappast någon nämnvärd förstärkning av den indelta stamtruppen. De befästningar, som utgjorde en nödvändig förutsättning för försvarssystemet, utbyggdes endast till en ringa del och otroligt långsamt. Flottan försjönk i ett allt djupare förfall.

När fredsperioden vid 1800-talets mitt avbröts av en serie omvälvningar och krigiska konflikter, som skakade hela Europa, fick Sverige gå in i farozonen med ett föråldrat och bristfälligt försvar. Sverige undgick visserligen att indragas i krig, men de motgångar och förödmjukelser, som drabbade den svenska politiken, visade faran av en bristande balans mellan utrikespolitik och försvar. Under intryck av tidens händelser började försvarsviljan småningom vakna till liv, och folkbeväpningstanken vann terräng.

För insiktsfulla kretsar hade det länge stått klart, att den gamla svenska försvarsorganisationen var hopplöst föråldrad och måste

i grund reformeras, om landet skulle få ett betryggande försvar. 1800-talets oerhörda utveckling på det tekniska området och samhällets ekonomiska och sociala omdaning måste till sist få genomgripande följder på försvarsväsendets område. Alltsedan 1860-talet arbetade också så gott som oavbrutet stora försvarsutredningar, och det ena förslaget efter det andra framlades för riksdagen, men alla reformprojekt strandade på de oöverstigligena motsättningarna mellan indelningsverkets vänner och förespråkarna för folkbevärning och mellan första kammarens försvarsvänner och andra kammarens lantmän, som kämpade för att bli kvitt de på jorden vilande försvarsbördorna men ryggade tillbaka för allmän värnplikt.

Först vid urtima riksdagen 1892 lyckades statsminister Boström genomdriva en förbättring av härorganisationen. Mot slutlig avskrivning av grundskatterna och avsevärt statligt bidrag till kostnaderna för indelningsverket förmåddes lantmannapartiet att gå med på en utsträckt värnplikt med hela nittio dagars övningstid. 1892 års »förbättrade härordning» var ett steg i rätt riktning men otillräcklig i jämförelse med utlandets hårt drillade värnpliktsarméer och uppfattades också av regeringen som ett provisorium.

Händelseutvecklingen under de närmaste åren fram till sekelskiftet beredde vägen för en genomgripande försvarsreform. Det utrikespolitiska läget undergick en gradvis försämring. Ute i Europa avtecknade sig allt hotfullare konturerna av rivaliserande stormaktsgrupper, och i främmande världsdelar tändes krigslågan. Stor oro väckte i Sverige åtstramningen av den ryska politiken i Finland, och vid sekelskiftet tyckte man sig förmärka ett stegrat ryskt intresse för Norrland. Härtill kom, att den permanenta unionskrisen gick mot sin kulmen. Visserligen hoppades man i det längsta kunna undvika en väpnad konflikt, men det är en händelse, som ser ut som en tanke, att förslaget om ny härordning (1901) lades fram samtidigt som unionskonungen nödgades underskriva en norsk försvarsproposition om anslag till fästningsbyggen vid svenska gränsen. En eventuell upplösning av unionen skulle givetvis alldeles förändra Sveriges försvarspolitiska läge.

Mot denna bakgrund tedde sig bristerna i den rådande härorganisationen skrämmande, och erfarenheten visade snart, att 1892 års provisorium icke höll måttet. Indelningsverket, denna på sin tid beundransvärda organisation, hade sedan länge överlevat sig självt, och den starka förskjutning av arbetskraften från jordbruk till industri, som ägde rum under 1890-talet, minskade än mer de redan förut mycket begränsade rekryteringsmöjligheterna. De

gamla indelta knektarna, som ofta stodo kvar till 50—55 års ålder, voro tunga och oviga och passade ej för en ny tids krigföring; bevärningen å sin sida hade alldeles för kort övningstid för att lämna en tillfredsställande trupp.

Marken var vid sekelskiftet väl förberedd för en genomgripande försvarsreform. 1890-talet hade visat en stark folkökning, och emigrationen ebbade ut. Konjunkturerna voro i oavbrutet stigande, näringslivet blomstrade, och statsfinanserna befunno sig i bättre skick än kanske någonsin tidigare. Ekonomiska svårigheter, som så många gånger förut förordat effektiva försvarsåtgärder, kunde icke längre med skäl åberopas mot ett stärkande av försvaret. Försvarsviljan var också i stigande, och opinionen syntes bli alltmer mottaglig för den energiska och målmedvetna försvarspropaganda, som bedrevs genom tidningsartiklar, broschyrer och folkmöten. Harald Hjärne, som ett decennium tidigare präglat den berömda satsen »försvar och reformer», kunde i en artikel på hösten 1900 med tillförsikt slunga ut parollen »försvar på allvar».

Den 6 juli 1900 uppdrog Kungl. Maj:t åt chefen för generalstaben att utarbeta förslag till ny härordning, »enär med hänsyn till den utveckling krigsväsendet i andra länder erhållit tiden syntes vara inne för en omorganisation av vårt härväsen särskilt genom en utsträckt tillämpning av allmänna värnplikten». För utredningen hade krigsminister Crusebjörn i samråd med statsminister Boström utarbetat noga formulerade och utförliga direktiv.

Då generalstabschefen den 13 november 1900 överlämnade sitt betänkande, hade Boström lämnat sin post, och det kom på den von Otterska regeringens lott att framlägga förslaget inför riksdagen. Att Jesper Crusebjörn stod kvar i regeringen, kom otvivelaktigt att få den största betydelse för sakens framgång. Det har sagts, att ingen annan än Crusebjörn skulle ha kunnat åstadkomma så mycket som skedde, och den kvicke och jovialiske krigsministern var verkligen inte endast en ovanligt intelligent och skicklig yrkesman utan ägde också en sällsynt förmåga att sköta det parlamentariska spelet och genom skenbara kompromisser vinna sitt mål. Den lille, oformligt tjocke mannen med de yviga, röda mustaschern och den stora törsten åtnjöt en grundmurad popularitet i vida riksdagskretsar inte minst bland andra kammarens eljest föga militärvänliga lantmannarepresentanter.

Regeringens propositioner till 1901 års riksdag angående ny härordning och ny värnpliktslag, vilka i allt väsentligt anslöto sig till generalstabens förslag, inneburo i huvudsak, att indelnings-

verket helt skulle upphöra och ersättas av en härorganisation, grundad på allmän värnplikt och med värvad stam, samt att övningstiden för samtliga vapenslag skulle vara 365 dagar. Den nya härordningens genomförande beräknades kräva en tid av tolv år, och de årliga kostnaderna uppskattades till c:a 45 millioner kronor. För försvarsfrågans behandling tillsattes ett särskilt utskott, vars ordförande blev Christian Lundeberg, som efter Oscar Alins bortgång betraktades som första kammarens starke man.

Redan under utskottsbehandlingen stod det klart, att första kammaren skulle följa regeringen, medan ett starkt motstånd var att vänta i andra kammaren. Kammarens största parti, lantmannapartiet, hade från det gamla bondeståndet ärvt både sparsamhetsivern i fråga om militära anslag och rädslan för en utsträckt värnplikt. Men å andra sidan hade många av lantmannarepresentanterna blivit allt mer övertygade om nödvändigheten av en försvarsreform. Också det nya liberala samlingspartiet stod splittrat i försvarsfrågan, och härifrån höjdes starka röster för en sammankoppling av försvars- och rösträttsfrågorna. En genomgripande rösträttsreform borde enligt denna uppfattning vara förutsättningen för ett bifall till försvarspropositionen. Hugo Hamilton, som vid denna tid tillhörde liberalerna, berättar i sina minnen, hur han i samråd med partichefen Sixten von Friesen sökte befördra försvarssaken genom att få till stånd ett slags pactum med förstakammarmajoriteten. Meningen var, att de konservativa ledarna skulle lova att icke motsätta sig den av liberalerna eftersträlvade rösträttsreformen, och som vederlag skulle dessa senare medverka till en positiv lösning av försvarsfrågan.

Dessa »kohandelsinvider» upptogos först ganska snävt på högerhåll, men sedan kronprins Gustaf intervenerat, kommo förhandlingarna igång och tycktes nära att gå i lås, då von Friesen oväntat desavouerades av sitt eget parti. Med 40 röster mot 38 beslöt liberala riksdagsgruppen att gå på en ren avslagslinje. Denna seger för de radikala elementen ledde till en uppseendeväckande partischism, som kom att få den största betydelse för frågans avgörande. Efter häftiga sammanstötningar med von Friesen och Karl Staaff, vilka fordrade respekt för partimajoritetens vilja, gick Hamilton sin egen väg och samlade kring sig en skara försvarsvänliga frondörer. I hemligt samförstånd med Crusebjörn var han sedan under hela riksdagsbehandlingen livligt verksam för att befördra »den goda saken». Också inom första kammarens konservativa parti uppstod en viss motsättning mellan rösträtts-

reformens argaste fiender och de försvarsvänner med f. utrikesminister Douglas i spetsen, som ville genomdriva den nya härordningen till »nästan vad pris som helst».

Den 9 maj avlämnade särskilda utskottet sitt förslag. Främst tack vare Lundebergs skickliga och auktoritativa ledning accepterade utskottet om ock med knapp majoritet i väsentliga delar regeringens förslag; dock gjordes åtskilliga nedprutningar i fråga om organisationen. Den viktigaste reservationen gällde övnings-tiden, som flertalet av andra kammarens utskottsledamöter ville begränsa till 240 dagar.

Under intensiv spänning kom frågan upp i kamrarna i mitten av maj. Vid inledningen av den långa debatten — i andra kammaren debatterades i hela fem dagar! — deklarerade stats- och krigsministrarna, att regeringen trots de beklagliga nedprutningarna ansåg sig kunna godtaga utskottets förslag, men att en värnpliktsorganisation med kortare övningstid än den föreslagna icke skulle kunna skänka landet ett betryggande försvar; en nedskärning av övningstiden kunde regeringen därför icke godtaga. Första kammaren biföll som väntat i huvudsak utskottets hemställan men följde i vissa fall det ursprungliga regeringsförslaget. I andra kammaren var utgången in i det sista oviss. Flera talare yrkade uppskov, däribland von Friesen, som under den välkända parollen »försvar och reformer» krävde, att rösträttsfrågan först skulle avgöras. Hamilton vände sig med skärpa mot denna uppskovspolitik och menade, att den vackra och värmande devisen »försvar och reformer» icke fick förvandlas till den långt mindre tilltalande satsen »intet försvar utan reformer». Också inom lantmannapartiet funnos sympatier för ett uppskov med hela den obehagliga frågan, och från flera håll yrkades till och med avslag. En stark falang under ledning av Ivar Månsson i Trä var dock angelägen om ett positivt beslut delvis av fruktan för att samlingspartiets bifall annars till sist skulle kunna köpas genom en rösträttsreform, som man på det hållet inte önskade.

Huvudstriden stod om utbildningstiden, och det var från början tydligt, att regeringsförslaget icke hade några utsikter att gå igenom utan prutning. Slutet blev, att kammaren med ett 10-tal rösters övervikt antog reservationen till förmån för 8 månaders övningstid; minoriteten röstade för uppskov. I övrigt följdes i stort sett utskottets förslag.

Kamrarna hade alltså stannat i olika beslut i den viktiga frågan om utbildningstiden. Efter ett ivrigt kompromissande och intrige-

rande åstadkom särskilda utskottet ett sammanjämningsförslag, innebärande en övningstid av 240 dagar för infanteriet, 300 dagar för flottan, och 365 dagar för vissa specialvapen. För regeringen var situationen ganska obehaglig, då den uttryckligen förklarade sig icke kunna godtaga en nedskärning av övningstiden. Å andra sidan var det tydligt, att andra kammaren icke kunde väntas gå längre i medgivanden, och att det därför gällde att acceptera kompromissen eller låta hela frågan falla för denna gång. För att bemantla den nödtvungna reträtten inkallade regeringen ett generalmöte, som i något skruvade ordalag förklarade, att förslaget trots sina brister kunde accepteras. Första kammaren biföll sammanjämnningen med stor majoritet, fast åtskilliga ledamöter, särskilt militärerna, uttalade tvekan och olust inför eftergifterna; Boström väckte sensation genom att reservera sig mot beslutet. I andra kammaren segrade utskottsförslaget med ganska knapp majoritet över ett rent avslagsyrkande.

Riksdagens beslut fattades den 23 maj, och den 14 juni föredrogs ärendet i konselj. Härvid uttalade statsministern och båda försvarsministrarna sina stora betänkligheter med anledning av det ursprungliga förslagets försämring och upprepade, att den ett-åriga övningstiden vore ett minimum för samtliga vapenslag, men de ansågo sig dock böra tillstyrka ett godkännande av riksdagens beslut. Konung Oscar, som i likhet med kronprinsen hela tiden följt frågan med ett levande och aktivt intresse, dikterade till protokollet: »I överensstämmelse med vad statsrådets samtliga ledamöter tillstyrkt godkänner jag riksdagens nu föredragna beslut men vill tillika hava uttryckligen förklarade, att jag icke anser försvarsfrågan därmed hava vunnit sin fullständiga lösning.»

Man kan väl förstå den militära sakkunskapens bekymmer inför beskringen av infanteriets övningstid, men i jämförelse med den äldre försvarsorganisationen innebar 1901 års försvarsbeslut en verklig förbättring och ett stort framsteg. Biskop Billing, som i sina riksdagsanteckningar utförligt uppehåller sig vid försvarsfrågan, försäkrar, att man vid denna tidpunkt omöjligt kunde nå längre. Det var också av största värde, att ett positivt resultat uppnåddes vid detta tillfälle; den fortsatta händelseutvecklingen visade, hur farligt varje uppskov kunde ha blivit. Några år senare kom unionsupplösningen, och så följde den storpolitiska kris, som skulle urladda sig i det första världskriget. Utrikespolitiska konjunkturen kunna skifta hastigt liksom opinionsyttringar, men ett raserat eller försvagat försvar kan inte byggas upp i en handvänd-

ning, det är en ofta förbisedd sanning, som ägde giltighet också för 50 år sedan.

Enligt de dubiösa s. k. turkdokumentet, som gjorde tidnings-sensation för någon tid sedan, skulle den gamle kung Oscar på hösten 1904 ha velat anfälla Ryssland med en armé, som »efter försvarsdepartementets mest försiktiga beräkningar uppskattades till 310 000 väl utbildade och väl utrustade soldater». Om man betänker, att den svenska fältarmén enligt gällande mobiliseringsplan vid 1890-talets början icke översteg 100 000 man, och att 1901 års försvarsbeslut år 1904 varit i kraft endast ett par år, borde endast denna uppgift hos den insiktsfulle bedömare väcka de starkaste tvivel på dokumentens äkthet. När den långa övergångstiden väl gått till ända, kunde Sverige tack vare 1901 års härordning ställa en ganska respektingivande armé på fötter, men då skrev man icke 1904 utan 1914!

Den svaga punkten i 1901 års reform var, som förut påpekats, infanteriets övningstid, som dock var väl tilltagen jämfört med den utbildning, som efter 1925 års nedrustning kom svenska rekryter till del. Försvarets målsmän betraktade under tiden efter antagandet av 1901 års härordning frågan om infanteriets övningstid som en kardinalpunkt i det program för försvarets stärkande, som fick allt starkare aktualitet, allteftersom den utrikespolitiska situationen försämrades. Vid sidan om pansarbåtsbygget kom också denna fråga att inta en dominerande plats i diskussionen under den stora försvarsstriden 1911—1914.

Den försvarsplan, som antogs vid krigsutbrottet 1914, innebar en naturlig och i det nya läget nödvändig utbyggnad och förstärkning av 1901 års försvarsorganisation. Givetvis kunde 1914 års försvarsbeslut icke få några omedelbara verkningar i fråga om arméns utbildning och fältstyrka. Under krigets första kritiska skeden var det därför den armé, som framgått ur 1901 års härordning, som svarade för värnet av rikets gränser och sålunda har sin viktiga andel i att vårt land undgick att indragas i kriget.

Försvarsfrågan har haft många skiftande öden under de sist förflutna 50 åren och försvarets organisation, utbildning och utrustning ha genomgått en oerhörd omvandling, men grunden till vårt moderna försvar lades genom 1901 års beslut, och de principer, som genomsyrade Jesper Crusebjörns försvarsplan, nämligen att Sveriges försvar måste bygga på ett uttagande av folkets hela värnkraft och på en tillräcklig övningstid, de principerna äro i denna dag betydelsefullare än någonsin.